

RECENSIES

mensen en dat ging de broedergemeente krachtig verdedigen. Uit de archivalia blijkt voorts de betekenis van de procureur-generaal J. W. Gefken (1807-1887) in Suriname. Deze hoorde sinds zijn Leidse studietijd tot het Nederlandse Réveil, verdedigde als advocaat de afgescheidenen na 1834, was een geestverwant van Groen en ijverde voor afschaffing van de slavernij. In oktober 1856 werd hij benoemd in zijn Surinaamse functie. Zijn benoeming hoorde tot de eerste daden van het kabinet Van der Bruggen en werd opgevat als een teken dat deze regering ernst wilde maken met de emancipatie en bij de Surinaamse gezagsdragers een geestelijke heroriëntatie wilde bewerkstelligen.

Al dit materiaal wacht nog op een wetenschappelijke uitwerking. Dan zullen ook de samenhangen met de theologische verschuivingen binnen Nederland in deze periode duidelijk worden. De auteur beperkte zich - en gezien zijn achtergrond zeer terecht - tot de ontwikkelingen binnen Suriname en verdient voor dat pionierswerk veel waardering.

O. J. de Jong

Henk van Daele, *Geschiedenis van het stedelijk lager onderwijs te Antwerpen van 1830 tot 1872* (Historische uitgaven nr XXXI; Brussel: Pro Civitate, 1972, x + 367 blz., 4 pl.).

Gesticht in 1961 door het Gemeentekrediet van België, stelt het Centrum *Pro Civitate* (Pachecolaan 44, 1000 Brussel) zich tot doel bij te dragen tot een betere kennis van de gewestelijke en plaatselijke instellingen in België. Het is verheugend dat in de reeks der historische uitgaven een studie gepubliceerd werd over het onderwijs. Zonder twijfel is het werk van Henk van Daele een belangrijke bijdrage tot de kennis van het lager onderwijs en z'n methodiek in de negentiende eeuw. De auteur die deze studie in haar oorspronkelijke vorm voorgedragen heeft tot het bekomen van het doctoraat in de psychologische en pedagogische wetenschappen aan de Rijksuniversiteit van Gent, heeft zich beperkt tot het grondig bestuderen van het stedelijk lager onderwijs te Antwerpen vanaf 1830 tot aan de overwinning van de liberalen op de meetingpartij in 1872. Zich baserend op een indrukwekkende hoeveelheid geschreven en gedrukte bronnen, analyseert hij achtereenvolgens de schoolpolitiek van de stedelijke overheid, de toestand van het onderwijs, de aanwerving en de situatie van het onderwijzend personeel, de recruteringsvoorwaarden van de leerlingen, om te eindigen met een kort overzicht over het zogenaamde 'adulten-onderwijs'.

Tussen 1819 en 1832 bestond er slechts één stedelijke lagere jongensschool, gelegen in de Keizerstraat. Alhoewel reeds twee nieuwe lokalen opgericht waren vóór de onafhankelijkheid, werden deze slechts na de terugtrekking van de Hollandse troepen voor het onderwijs geopend. Bedoeld voor mutueel onderwijs, bestonden deze scholen uit één groot lokaal. Alhoewel deze vorm van onderwijs door de Organieke Wet van 23 september 1842 afgeschaft werd, werden de scholen slechts in 1844 aangepast voor het herbergen der verschillende klassen in afzonderlijke lokalen. In 1849 wordt de eerste volwaardige meisjesschool opgericht. Tevoren moesten de meisjes zich tevreden stellen met een 'middags-meisjesschool'.

Opvallend is het feit dat de schoolexpansie maar werkelijk zal beginnen in 1860. 'Waar vóór 1860 slechts sporadisch een school kon ingehuldigd worden, volgden na 1860 de nieuwe complexen elkaar op' (31). Alhoewel er onder het burgemeesterschap van de liberaal Loos al heel wat inspanningen gedaan werden ten voordele van het lager onderwijs, is het toch duidelijk dat de meetingpartij, na haar electorale overwinning in 1863, een belangrijke bijdrage geleverd heeft tot de ontplooiing van het stedelijk primair onderwijs. De wedden van het onderwijzend personeel werden gevoelig aangepast, het aantal

leraars werd in belangrijke mate uitgebreid, vier nieuwe scholen werden gebouwd enz. Zo beschikt de stad Antwerpen in 1872 over elf stedelijke jongensscholen en zes volwaardige meisjesscholen, waarbij men nog tien scholen voor volwassenen moet voegen.

De ontwikkeling van het stedelijk lager onderwijs blijkt nog duidelijker uit de stijging van het aantal leerlingen. In 1830 zijn er ruim 430 jongens en meisjes ingeschreven in de stedelijke scholen terwijl het aantal stijgt tot 6.700 in 1872. Henk van Daele wijdt dit onder andere aan de omwenteling die teweeggebracht werd door de organieke wet van 1842. Vóór deze wet is het onderwijs een gunst, verkregen door bemiddeling van de geestelijkheid en het 'Bureau de Bienfaisance'. Na 1842 wordt het een recht van het onbemiddeld gezinshoofd. Tot dat 'recht' werden de armen sinds 1867 in zekere mate gedwongen door de steun van het 'Bureau de Bienfaisance' afhankelijk te maken van het al of niet inschrijven van de kinderen in een stedelijke lagere school (305). De invloed van de wet van 1842, mag ons inziens, niet overschat worden. De auteur constateert zelf dat ze aanvankelijk geen grote stijging van het aantal leerlingen veroorzaakte (273). Ten andere, na 1842 moet men nog zeven jaar wachten tot er een nieuwe jongensschool opgericht wordt. Het is ook in 1849 dat de eerste meisjesschool tot stand komt. Dat het aantal leerlingen vooral na 1863 steeg is te wijten aan de dynamische schoolpolitiek van de meetingpartij die aan het bewind was.

Het boek handelt verder over het leerprogramma en de methodiek van het onderwijs. Alhoewel het bronnenmateriaal, wat dit betreft, eerder beperkt is, heeft de auteur een merkwaardige analyse kunnen maken van de verschillende leervakken en van de wijze waarop ze onderwezen werden (49-190). De uitgebreidheid van het programma en de diversiteit van de aangewende methodes laten ons niet toe een bondig overzicht te geven van dit deel van de studie. Het schijnt ons echter wel duidelijk te zijn dat het onderwijs vooral bedoeld was als een voorbereiding tot de latere beroepsactiviteiten. Typerend is het feit dat er ook een vak was dat handelde over de zeevaart. Dat men in dit praktisch onderwijs niet altijd slaagde blijkt onder andere uit het feit dat het onderwijs van het Frans als spreektaal haast onbekend was. Men beperkte zich tot lees- en vertaal oefeningen (224).

De auteur behandelt vervolgens de toestand van het onderwijzend personeel. Het is duidelijk dat de gemeentelijke overheid er erg op gesteld was welgevormde en gediplomeerde leerkrachten aan te werven. In principe werden slechts afgestudeerden van de normaalscholen van Lier, voor de leraars, en van Herentals, voor de leraressen, benoemd. Nochtans wijzen aanduidingen erop dat tot in 1872 leerlingen als moniteurs gebruikt werden, dit ten gevolge van een ernstig gebrek aan gediplomeerde krachten. Deze moniteurs moesten soms een afwezig leraar vervangen, maar waren vooral medeverantwoordelijk voor de tucht en het klaarleggen van het didactisch materiaal: schikken van boeken en schriften, slijpen der griffels enz. Men mag echter wel zeggen dat de leerkrachten in het algemeen zeer behoorlijk presteerden, zonder nochtans te beweren dat hun beroepskwalificaties uitzonderlijk waren.

Wat het 'adultenonderwijs' betreft, blijkt uit de studie van Henk van Daele, dat reeds in 1854 de eerste scholen voor volwassenen ingericht werden, terwijl de wetgever pas vanaf 1866 door middel van koninklijke besluiten dit onderwijs regelde. Hierdoor werd ingegaan op hetgeen de organieke wet van 1842 reeds voorzien had. In feite was het onderwijs voor volwassenen een afdeling van het lager onderwijs voor analphabeten en een aanvulling ervan voor diegenen die vroeger wel de gelegenheid gehad hadden de lagere school te volgen. Met meer dan 1000 leerlingen, verdeeld over tien scholen, was dit onderwijs een belangrijke tak geworden van het stedelijk lager onderwijs te Antwerpen in 1872.

Tot besluit veroorloven we ons enkele opmerkingen.

RECENSIES

De *terminus ad quem* van deze studie is 1872. De auteur baseert zich op het feit dat de verkiezingen van dit jaar de liberalen weer aan de macht brachten. Vanaf dit ogenblik begint een waar laïciseringsproces. Het eerste belangrijk besluit van de nieuwe gemeenteraad betrof het afschaffen van de bezoldiging die aan de priesters werd uitgekeerd voor het onderwijs van de christelijke godsdienst. Dat 1872 werkelijk een begin is van een nieuwe fase in de eigenlijk onderwijspolitiek blijkt echter niet duidelijk uit deze studie. De auteur beperkt er zich toe te verwijzen naar het boek van A. van Laar, *De Geschiedenis van het Openbaar Onderwijs te Antwerpen sedert 1872* (3 dln; Antwerpen, 1937-1939). Graag hadden we een meer uitgebreide verrechtvaardiging gehad van deze *terminus ad quem*.

Wanneer de auteur het aantal leerlingen in de armenscholen wil evalueren, denkt hij dat hij weinig belang dient te hechten aan de 'concurrentie' van de andere scholen. Hij denkt dat hun invloed niet overschat dient te worden. 'Ze waren om zo te zeggen allemaal betalende scholen, en richtten zich dus tot een andere laag van de 'bevolking' (259). We stellen ons de vraag of de redenering wel juist is. Voor Brussel, bijvoorbeeld, zou ze erg misleidend zijn. In deze stad waren er heel wat lagere scholen, geleid onder andere door de broeders der christelijke scholen, die zich ook uitsluitend richtten tot de arme bevolking en zeer veel leerlingen telden. Het zou ten andere zeer interessant geweest zijn indien de auteur enkele vergelijkende statistische gegevens zou gepubliceerd hebben waardoor we het stedelijk lager onderwijs zouden kunnen situeren ten overstaan van het vrij of privé onderwijs. Het archief van het aartsbisdom te Mechelen bevat een dossier (*Relatio Status Scholarum*) dat ons toelaat daarover heel wat gegevens te verzamelen.

Zoals de auteur het zelf schrijft (blz. ix) valt hij soms in herhaling. Dit is vooral waar wanneer het over historische feiten gaat. Daarbij komt nog dat de auteur soms te veel uitwijdt over minder belangrijke details ten koste van een meer overzichtelijke synthese.

Graag hadden we naast het register van de persoonsnamen ook een zakenregister gezien, wat het consulteren van dit belangrijk werk erg zou vergemakkelijken.

Deze enkele opmerkingen beletten niet dat deze studie zeer merkwaardig is en een belangrijke bijdrage vormt tot de kennis van de historische pedagogiek van de negentiende eeuw.

Herman Boon

C. B. Wels, ed., *Bescheiden betreffende de buitenlandse politiek van Nederland 1848-1919. Eerste periode, 1848-1870, I, 1848* (Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote Serie CXXX IX; 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1972, xxxi + 714 blz., f 83,20).

De jaren 1840 waren voor Nederland in veel opzichten een moeilijke tijd; de binnenlands-politieke ontwikkeling stagneerde, terwijl de kleine staat economisch en politiek in een kwetsbare positie ten opzichte van de vreemde verkeerde. Verschillende Nederlanders twijfelden in die tijd bovendien aan de toekomst van hun land. 1848 bracht tegelijkertijd een interne crisis en een aantal Europese revoluties, maar daarna ging Nederland bergopwaarts. De binnenlands-politieke impasse werd doorbroken, de politieke elite aanvaardde Nederland's positie als kleine mogendheid, terwijl de wrijving met het buitenland afnam.

In 1848 viel het bepaald niet te voorzien dat de revolutionaire crisis in Europa en de ontwikkeling in Nederland zelf een zo gunstige wending zouden nemen. In tegendeel, het leek alsof de val van de Julimonarchie op 24 februari de Franse veroveringszucht zou aanwakkeren waarvoor in de afgelopen jaren overal in Europa werd gevreesd. Dat was op zich-